

Lars Wollin

TEXTFRAMSTÄLLNING OCH GENRER I NORDISK MEDELID.
ORIGINALPRODUKTION – EFTERBILDNING – ÖVERSÄTTNING

Mitt bidrag till bilden av uppkomsten i det medeltida Sverige av en folkspråklig litteratur, inordnad i ett allmäneuropeiskt mönster, handlar om *textproduktionen*. Hur gick det egentligen till i äldre och senare medeltid, när en text på folkspråket skulle avfattas? Koncipierade man den själv, eller tog man över dess innehåll från andra texter? Översatte man? Om ja, hur "originaltroget"?

Inom svensk nordistik vaknade intresset för "nyfilologi" och "materiell filologi" på allvar vid Stockholms universitet på 1990-talet, främst initierad av Barbro Söderberg.¹ Dessa perspektiv har inom nordistfacket under senare decennier följts upp av ett flertal forskare, som ägnat ett icke obetydligt intresse åt de yttre betingelserna bakom framväxten och utvecklingen av litterära och andra genrer under fornsvensk tid.² – Härvid måste förstas genast påpekas att själva dikotomin mellan "litterärt och "annat" ju strängt taget är anakronistisk.

Nutida internationell forskning har ägnat en relativt omfattande uppmärksamhet åt den europeiska medeltidens litterära och språkliga kultur. Mest ambitiösa inom översättningsforskningen är de verkligt brett upplagda ansatserna: de som på allvar syftar till att teckna den språkväxlande textöverföringens utveckling i ett gemensamt europeiskt och allmänt västerländskt perspektiv, vinklat mot såväl litterära genrer som geografiskt och kulturellt bestämda områden. Här handlar det om arvet från Aten, Rom och Jerusalem, ett arv som man vill ingående undersöka, för att sedan följa i dess vidare förvaltning i skilda folkspråkliga och nationalspråkliga former. Det är naturligtvis naivt att föreställa sig att ett sådant projekt – taget på allvar – någonsin skulle kunna utmynna i en beskrivning ens i närheten av fullständighet. Dock är det faktiskt något av detta man försöker i de båda senare volymerna av ett encyklopediskt upplagt trebandsverk i den internationella tyska monumentalserien *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*.³ Av den svenska traditionen utlovas här en (man vågar nog förutskicka högst summarisk) genomgång i det ännu

¹ Söderberg & Larsson 1993.

² Viktiga arbeten är t.ex. Andersson 1993 och 2001, Carlquist 1996 och 2007, Lindell 2000 och Wendt 1997.

³ Kittel et al. 2007.

opublicerade tredje bandet. – Åtminstone ett (1) enmansföretag i samma riktning och på jämförbar ambitionsnivå från senare tid föregår HSK-volymer: *Hans J. Vermeers* fembandsverk över den europeiska översättningstraditionen.⁴

Såväl i Vermeers arbete som i HSK-encyklopedin är blickfältet väldigt – delvis även utomeuropeiskt, i den senare närmast globalt. Man uppehåller sig lika ingående vid Mesopotamiens och Egyptens översättningstraditioner som vid den grekiska och romerska antikens, innan man kommer fram till den västeuropeiska medeltidens, för att sedan sedan iakttä dessa traditioners tidigare och samtida gestaltning också i arabiska, syriska och därmed besläktade språkformer. Härefter följer man temat i bl.a. högtyska, forn-saxiska, nederländska och anglosaxiska traditioner. Det nordiska språkområdet blir då – väl föga överraskande – alltför litet och perifert för att tilldra sig något mera ingående intresse; hos Vermeer uppmärksammas det knappast utöver spridda antydningar.

I sådana grandioست generella kulturperspektiv är min egen ambition på detta forskningsfält minst sagt beskedlig. Jag utgår från den självklara insikten om den marginalställning som alltid måste tillkomma våra små nordiska språk i ett större europeiskt och västerländskt perspektiv. Den undersökning av översättningstraditionen som jag på längre sikt har i åtanke syftar bara till att följa den specifikt svenska – för medeltidsskedet möjligen den östnordiska (svenska och danska) – utvecklingen i några valda texttyper. Jag försöker därvid sätta de översättande eller parafraserande forn- och nysvenska skriftställarnas anordningar och uttryckssätt i relation till styrande impulser från en större omvärld.

Mina iakttagelser och funderingar kring denna svenska översättningstraditions uppkomst och första utveckling – under hög- och senmedeltiden, före och i någon mån mitt i reformationen – har lett mig till en övergripande hypotes. Jag föreställer mig att text på svenskt folkspråk under medeltiden – alltså text avfattad på äldre och yngre ”fornsvenska” (som vi nordister kallar medeltidssvenskan) och nedtecknad med latinsk skrift (inte med runor) på pergament eller papper – uppstod i huvudsak inom ramen för två, i grunden väsensskilda system. Textproduktionen följer två linjer, av mig t.v. betecknade den *dominikanska* och den *birgittinska*. Generellt sett utgår urskiljningen av sådana ”linjer” från skribentens hållning till en given *förlaga*. En sådan hade han nämligen i normalfallet framför sig; frågan är närmast vilken styrande verkan den utövade.

Jag vill här försöka precisera innebörden av denna distinktion, först i medeltidens eget perspektiv, sedan i kontrast häremot i relation till vår egen moderna syn på samma materia. I mycket men inte i allt sammanfaller

⁴ Vermeer 1992 och 1996.

perspektiven, skall det visa sig. Några autentiska exempel på textskapande strategier skall, hoppas jag, ge viss konkretion åt mina iakttagelser. Häri bör man samtidigt kunna skönja konturerna av ett kronologiskt ordnat genre-mönster.⁵

Bonaventuras vision: den dominikanska linjen

St. Bonaventura, eller Giovanni di Fidanza, italienare till börden (1221–1274), är Franciskanordens store reformator och ledande teolog; ”doctor seraphicus” blev omsider hans titel. I den högmedeltida skolastiken är Bonaventura ett av de stora namnen, och på den intellektuella scenen i sin samtids Europa är han utan tvivel en centralgestalt. När en man av hans dignitet tar till orda och faktiskt explicit formulerar sitt sätt att se på grundläggande frågor kring skrift och text, då kan vi på goda grunder anta att han talar med en stämma som hördes och erkändes som auktoritativ ända här uppe i den höga Norden.

Så här talar alltså St. Bonaventura:

Quadruplex est modus faciendi librum. Aliquis enim scribit aliena, nihil addendo vel mutando; et iste mere dicitur *scriptor*. Aliquis scribit aliena, addendo, sed non de suo; et iste *compilator* dicitur. Aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena tamquam principalia, et sua tamquam annexa ad evidentiam; et iste dicitur *commentator*, non auctor. Aliquis scribit et sua et aliena, sed sua tamquam principalia, aliena tamquam annexa ad confirmationem; et talis debet dici *auctor*.

S. Bonaventura (): *Commentaria in Quatuor libros sententiarum Magistri Petri Lombardi*.

[”Det gives fyra sätt att framställa en bok. En skriver vad andra skrivit, utan att tillägga eller ändra någonting; en sådan kallas helt enkelt *avskrivare*. En annan skriver också vad andra skrivit men gör tillägg, dock icke av eget stoff; en sådan kallas *kompilator*. En tredje skriver såväl vad andra skrivit som sitt eget stoff, dock det lånade som huvudsaken, det egna liksom anknutet till förklaring; denne kallas *commentator*, icke författare. En fjärde skriver såväl eget stoff som vad andra skrivit, men det egna stoffet är huvudsaken, det lånade liksom anknutet till bekräftelse; en sådan bör man benämna *författare*.”]

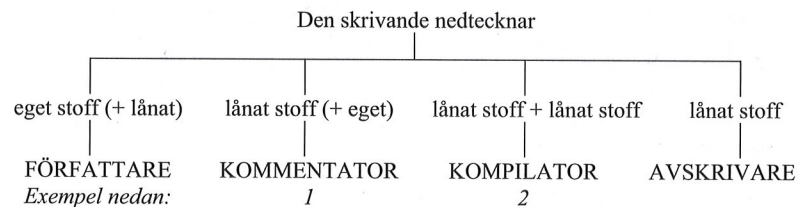
Med denna distinktion mellan olika arter av textproduktion företräder Bonaventura ganska tydligt den ena av de ovan nämnda ”visionerna”. Jag kallar den alltså ”den dominikanska linjen”. I betraktande av det faktum att

⁵ Folkmålsstudiers läsare har i en tidigare uppsats (Wollin 2001a) kunnat ta del av en tematiskt besläktad, dock (frånsett viss exemplifiering) ej sammanfallande argumentation.

Bonaventura obestriddigen var franciskan, är beteckningen "dominikansk" måhända mindre passande. Den utgår icke desto mindre från vissa faktiska förhållanden i den nordiska högmedeltiden – jag återkommer senare till den saken. Detta är dock en fråga av mindre vikt. Med sitt uttalande formulerar Bonaventura uppenbarligen ingenting annat än sin samtids allmänt erkända uppfattning i dessa frågor. Mot bakgrund av det skolastiskt präglade tänkesätt som var det förhärskande bland högmedeltidens lärde, har Bonaventuras sätt att se på saken rimligtvis förefallit alldeles självklart; rentav så självklart att det endast undantagsvis – som just här – blev sagt i klartext.

Det riktigt intressanta i Bonaventuras yttrande ligger nämligen däri, att han kläder i ord sådant som de flesta i hans omgivning tyst förutsatte. Citatet återger någonting så pass ovanligt som en explicit formulerad autentisk utsaga, avgiven på en viss nivå av teoretisk abstraktion, alltså på en art av "metanivå", över grundläggande föreställningar i den egna samtids tänkande. Sådant är vi ju inte särskilt bortskämda med inom äldre skeden av historien – det må sedan handla om västeuropeisk medeltid eller andra epoker eller miljöer i det förgångna.

Vad säger då egentligen vår herr Doctor seraphicus? – Man kan schematisera det som i Grafik 1:

Grafik 1. Den dominikanska linjen

Hur uppstår en text? Vilka är de yttre formerna av och de grundläggande betingelserna för skriftlig textproduktion? Det är alltså den sortens frågor som en ledande teolog och samtida centraleuropeisk lärd i mitten av 1200-talet här svarar på. Hur förstår vi hans svar i dag, i början av det 21:a seklet? Hur mycket av vår egen nutida åskådning i dessa ting återspeglas i Bonaventuras fyra skribentroller? Skiljer vi också mellan "författaren", "kommentatorn", "kompilatorn", "avskrivaren"? – Svaret blir väl det väntade: ja, delvis. Vi känner igen åtskilligt, kanske egentligen det mesta, dock inte allt. Om inte annat kan propotionerna mellan de fyra typerna

förefalla oss något främmande. Ett och annat skulle vi nog också vilja tillägga.

Några bärande element i denna högmedeltida uppfattning av den skrivna textens tillkomstbetingelser är omedelbart påfallande.

För det första: Fullständig *originalitet* tilltros ingen skribent, inte ens "författaren". – Medeltiden kände inget originalitetsbegrepp, brukar man ju säga. Föreställningen om "originaliteten" tillhör, liksom den om "geniet", avsevärt senare stadier i vår kulturs idéutveckling: framför allt romantiken under 1700- och 1800-talet, hos oss i Nordeuropa särskilt den tyska romantiken. För Bonaventura gav det sig uppenbarligen självt att ingen människa någonsin kan skriva någonting överhuvudtaget, som är *alltigenom* hans eget. Ingen författare undgår varje inblandning av andras texter, och åtminstone reflexer av tidigare skribenters tankar återfinns man i allt skrivet. Envar som inlåter sig på vågstycket att med pennan forma betydelsebärande språkliga teckensekvenser på ett stycke papper eller pergament – eller att knacka ned dem på tangentbordet till sin dator – ställer omedelbart och oundvikligen in sig i en konstant och universell "inter-textualitet".

För det andra – och det följer ju naturligen ur det första: Helt avgörande roller i textproduktionen tillskriver Bonaventura förfaranden som *kommentar* och *kompilation*. Detta är egentligen rätt naturligt i en värld där skriven text bara långsamt och mödosamt kunde mångfaldigas, och där böcker följaktligen var sällsynta och dyra kapitalvaror. De flesta som skrev, befattade sig med sådant som tidigare, ofta långt tidigare, redan hade skrivits: de kommenterade det, utvecklade det ibland vidare och smyckade ut det – eller de siktade och kondenserade det; de flyttade runt det och blandade upp det med annat stoff, likaså skrivet av andra, hämtat ur andra källor. Den "skriftlighet" man hanterade var till sitt väsen en kompilationskultur och kunde ingenting annat vara.

Nutida föreställningar om "kompilation" som ett utpräglat mekaniskt och osjälvständigt arbetssätt, rentav som ett hafsigt sammanrafsande lite här- och därifrån, är grovt anakronistiska. Kompilation var under medeltiden ett kvalificerat och högt aktat intellektuellt hantverk. Det krävde – förutom gedigen kunskap, ibland lärdom – också en säker överblick över stora, kanske tekniskt och praktiskt svårtillgängliga textmassor, i förening med ett allmänt gott omdöme. Sannolikt krävde det därutöver också, om inte "originalitet" i modern mening, så dock ett visst mått av kreativ öppenhet inför de många möjligheter som de kompilerade texterna erbjöd.

För det tredje frapperar i Bonaventuras textkoncept *frånvaron* av en viss aktör på scenen, en aktör som i vår nutida skriftkultur är lika självklart central som kommentatorn och kompilatorn var i den medeltida. Jag tänker

naturligtvis på *översättaren*. Iakttagelsen för oss ännu närmare kärnan i dagens tema: skriftkulturens hantering av den babyloniska språkförbistringen.

Latinsk hegemoni och folkspråklig uttydning

I Bonaventuras värld gällde egentligen, och på allvar, bara ett enda språk: latin. Latinet var det av Gud givna mediet för egna och andras tankar – djupa och väsentliga tankar lika väl som enkla och triviala, skriftligen eller muntligen formulerade. Samtidigt kunde ju latinet aldrig vara en enda levande människas modersmål. Sådillvida brukades det överallt på samma betingelser, i en fundamentalt universell kultur. Medeltidslatinet stod över den språkliga förbistringens brokiga och svårhanterliga verklighet. Det tillhörde samtidigt alla och ingen.

Det låter måhända säga sig att medeltidens avsaknad av ett originalitetsbegrepp och dess kompilationskultur på ett väsentligt sätt hänger samman med denna det latinska språkets självklara hegemoni. I en värld där modersmålet, "hertesproget" för att tala med Grundtvig, i princip aldrig tas i bruk för högre eller djupare syftande utsagor – åtminstone inte för skriftliga utsagor – blir förstås varje strävan att vara "originell" både svår och långsökt.

Bruket av latin under medeltiden, liksom senare i renässansens, humanismens, barockens och upplysningens epoker, kan på sitt sätt ses som människans svar på Guds straffdom efter Babels fall: ett sätt att hantera språkförbistringens förbannelse. I dag tillgriper vi ju samma utväg i ett alltmer omfattande bruk av engelska språket. Men också andra medel står oss som bekant till buds. Det viktigaste är utan tvivel just översättningen.

Redan tidigt började latinsk text *uttydas* på folkspråken. Under hög- och senmedeltiden skedde det i betydande omfattning. Sådant verksamhet utgjorde ju också grunden för flera västeuropeiska folkspråks skriftliga uppodling, deras första, trevande steg i den långa och mödosamma utvecklingen till europeiska kulturspråk. Detta gäller i hög grad de nordiska språken. Just denna uttydningsverksamhet är ju också mitt viktigaste tema.

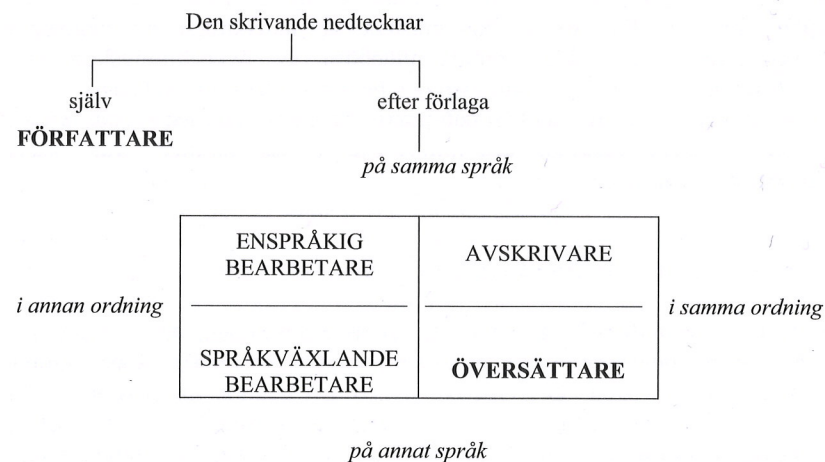
Textproduktionen under hög- och senmedeltid var till sitt väsen just en "uttydning", eller omtydning, av ett budskap givet på latin. Härvid gällde helt säkert den ursprungliga språkformen, alltså den latinska, på ett självklart sätt som fullkomlig. För samtida skriftställare tedde sig latinet rimligtvis som ett tungomål av helt annan dignitet än ett torftigt och klumpigt folkspråk, som bara ofullkomligt och med möda, om överhuvudtaget, lät sig brukas till formulering av mera subtilt tankegods. Denna typ av text-

framställning efter latinska förlagor låg alltså egentligen mycket fjärran från den *överföring* av ett givet innehåll, den *transfer*, mellan två likvärdiga språk som ju för oss i dag normalt är innebörden av begreppet "översättning". En sådan nutida innebörd av översättningskonceptet klarnade principiellt i reformationen och befestades i det sammanhanget – men först då – som modern ideologi och praxis. Hos oss i Norden skedde detta i Martin Luthers mäktiga efterföljd. Då, delvis därmed, var också "medeltiden" till ända.

"Vår" vision: den birgittinska linjen

Det är väl särskilt reflexionen kring just översättningen, dess villkor och praxis, som leder oss till en nyanserad jämförelse mellan Bonaventuras vision och vår egen. Den gängse synen i vår moderna västerländska skriftkultur på skrivna texters uppkomstmekanismer skulle jag vilja teckna efter den andra av de båda visionära linjer jag inledningsvis antydde: den som jag här kallar den *birgittinska*. Den låter sig inte lika lätt som den dominikanska linjen sammanställas med Bonaventuras vision. Den är dock faktiskt lika djupt rotad i medeltida skriftkultur – låt vara i delvis andra sidor av denna kultur, som Bonaventura inte såg eller i varje fall inte tog i beaktande. I allt väsentligt är det också den birgittinska linjen som leder vidare in i framtiden – alltså fram till och in i vår egen tid. Jag kommer i det följande att framställa denna linje som den moderna pendangen till Bonaventuras medeltida uppfattning. Naturligtvis vill jag därmed inte ha sagt, att bröderna och systrarna i Birgittas kloster i Vadstena, om vi kunnat fråga dem, hade delat min syn på tingen.

I grova drag kan den birgittinska linjens vision åskådliggöras som i Grafik 2:

Grafik 2. Den birgittinska linjen

Grafiken belyser samma verklighet som den Bonaventura framställer, men ordnad i ett delvis annat, mera komplext mönster – därtill ett mönster som rimmar bättre med vår nutida uppfattning av sammanhangen. Här i döljer sig ingen referens till den ena eller andra specifika moderna teorin, vare sig av informationsteoretisk, kommunikationsvetenskaplig, textlingvistisk eller annan art.

Däremot säger det sig självt att en schematisk uppställning som denna aktualiserar åtskilliga viktiga kategorier i såväl nyare textteori som i äldre reflexion kring textens verklighet. En sådan kategori är den som i nu aktuella text- och diskursteoretiska tankemodeller – lika väl som i den klassiska retorikens begreppsarsenal – delvis fångas upp i (förvisso icke synonyma) begrepp som *textstruktur* och *disposition*; i bl.a. den skola av normbeskrivande översättningsteori som jag här kommer att referera till används termen (*text*)*matris*. I grafiken har jag valt att helt enkelt sätta in den ytterst allmänna benämningen *ordning*. Härmed avser jag textens struktur ovanför den maximala nivå som är åtkomlig med grammatisk analys, dvs ungefär huvudsatsens – eller med en lösare term den grammatiska ”menings” – nivå. Matrisen är ramen för textens organisation i stycken, avsnitt, kapitel, hela böcker.

På främst två punkter avviker den birgittinska visionen skarpt från den dominikanska. – Den ena gäller uppfattningen av *originaliteten*. Denna blir i

det birgittinska perspektivet det primära kriteriet för uppdelningen av all textframställning i två huvudtyper: en självständig och en förlagebunden. För den förra typen är, liksom i Bonaventuras modell, *författaren* ensam ansvarig. Skillnaden mellan de båda linjerna ligger däri, att ”originaliteten” i sin birgittinska variant inte är underkastad några inskränkningar genom närvaron av ”främmande” element, inte är uppblandad med något som urskiljs som ”aliena”. Inga inslag av tankegods härrörande från andra än författaren själv stör bilden: en ”författare” är par definition ”originell”. Kan han beträdas med motsatsen, då fattas honom något i identiteten just som författare, och han är efter nutida synsätt hemfallen åt berättigt klander för detta. Eller, med en annan formulering: en författares originalitet är för oss en absolut storhet, inskriven i ett fast värdesystem, inte, som för Bonaventura, en relativ, halvt osedd och principiellt ovärderad egenskap, som i balans med lånegods i större eller mindre utsträckning är för handen hos alla skriftställare – visserligen främst hos ”författare”, men inte bara hos dem, och inte heller hos dem renodlad.

Den andra väsentliga olikheten mellan de båda modellerna avser uppfattningen av den andra huvudtypen av textframställning: den som är bunden till en förlaga. Bonaventuras tre roller – kompilatorns, kommentatorns och avskrivarens – är i det birgittinska mönstret ordnade i relation till dels språkvalet, dels ”ordningen”; för den senare dimensionen väljer jag i det följande att tala om ”textmatrisen”. I modellens båda övre, ”enspråkiga”, fält finner man sålunda *kompilatorn* i bearbetningen utanför textmatrisen: så arbetar t.ex. en journalist, som redigerar en vetenskaplig text med sikte på en bredare publik, alltså i populariserande riktning, eller en copywriter på en reklambyrå, som arbetar om en tillverkarens tekniska produktbeskrivning till ett säljande budskap. Samma position tillkommer *kommentatorn*: efter vår tids synsätt uppfattas han eller hon väl närmast som en textproducent arbetande i nära anslutning till en annan text, med annan upphovsman; däremot kan väl kommentatorn knappast tillmätas samma betydelse i dag som den han uppenbarligen åtnjöt i medeltidens kompilationskultur. – *Avskrivaren*, i det enspråkiga matrisinterna fältet, finner vi i nutiden verksam dels i sammanhang där texter underkastas justering av språklig eller annan formell art (t.ex. av dagens s.k. ”språkkonsulter”), dels där de kopieras för omedelbart mångfaldigande (i skrivbyråer, kopieringscentraler och liknande.). – I modellens nedre, ”språkväxlande”, fält saknar vi, intressant nog, entydiga beteckningar för aktörer verksamma i det matrisexterna fältet. Hit kunde dock föras de båda ovannämnda, såväl den populariserande journalisten som copywritern, nämligen i de fall de arbetar med t.ex. engelskspråkigt textmaterial som de redigerar på svenska.

Det är utan tvivel i det nedre högra fältet som vi finner den aktör i den birgittinska – och moderna – modellen som alltså lyser med sin frånvaro i den dominikanska: den som bearbetar text *inom* matrisen, men på *ett annat språk*, och som gör detta i det enda, eller i varje fall det väsentliga, syftet att ge budskapet en annan språkform. Denne aktör benämner vi på svenska sedan 1600-talet *översättare*; hans verksamhet hade dock en fornsvensk term i verbet *vaenda*.

Två punkter förtjänar särskilt att framhållas.

För det första är översättningen här *synlig*. Vi uppfattar den som en textskapande verksamhet av specifikt slag, därtill en av de viktigaste och kvantitativt mest betydande i hela vår skriftkultur. Detta hänger samman med utvecklingen mot ett mångspråkigt, "polyvernakulärt", kultursamfund. Ytterst handlar det naturligtvis om framväxten av en värld, där mänsklig erfarenhet gestaltas på otaliga skilda tungomål och skrivna språk, alla i princip likvärdiga som bärare av likvärdiga erfarenheter.

Inget enskilt språk – faktiskt inte ens det engelska – har hitintills kunnat ersätta latinet som ett av Gud givet universellt uttrycksmedel, överlägset alla andra.

För det andra – och då talar jag föralldel främst om vår egen tids uppfattning – tillskriver vi översättningen vissa specifika egenskaper. Vi gör detta inte bara, eller ens väsentligen, i deskriptivt syfte; egentligen är det mest lingvister, litteraturkritiker och andra mer eller mindre världsfrånvända teoretiker och estetiker som sysslar med att beskriva eller bedöma översättning. När vi tillskriver översättningen vissa specifika egenskaper, då är vårt syfte framför allt normativt. Vi knyter till översättningen vissa bestämda, rätt väl definierade strategier i textframställningen, och vi menar att dessa strategier bör vara förhanden i översättarens arbetssätt. Vi belägger översättningen med strikta inskränkningar: så och så får en översättare inte göra, ty om han gör det, då är han ingen översättare. Han eller hon får t.ex. inte ingripa i textens "matris": översättaren måste återge sin källtext på målspråket så, att ingenting bortfaller eller tillkommer, så att allt kan kännas igen i måltextern, i princip med intakt innehåll och i bibehållen ordning, utan väsentliga tillägg, strykningar, omställningar eller andra ändringar. Vi uppfattar i allmänhet detta som så självklart att vi sällan eller aldrig reflekterar över saken. Översättning i denna – egentligen rätt stränga – mening är för oss i dag förankrad i en naturlig ordning som sannolikt inte är olik den självklara, av Gud givna hegemoni som Bonaventura på sin tid tillskrev latinet. – I verkligheten är naturligtvis bådadera lika litet självklara, båda lika relativa, lika avhängiga av specifika betingelser i varje givet tidsavsnitt av den ständigt pågående historiska förändringen av vår kultur.

I denna tydliga åtskillnad mellan originalproduktion och översättning, jämte den strikta regleringen av den senares tillkomstbetingelser och värderingen av dess kvaliteter, går alltså, vill jag påstå, den "dominikanska" och den "birgittinska" linjen ganska skarpt isär. Den springande punkten är en grundläggande olikhet mellan två system för textframställning. Intressant nog kan man med lätthet visa att *båda* dessa system är ungefär lika aktuella under det skede i västeuropeisk kultur som alltsedan dess egen övergång i renässans och humanism plägar betecknas medeltiden.

Översättning i vår moderna mening är alltså i sig själv, som tekniskt förfaringssätt vid produktion av skriven text, ingalunda något påfund av lärda renässanshumanister eller bibelöversättande reformatorer. Den är – vilket möjligen kan förvåna en eller annan – en art av textframställning med långt djupare rötter i vår skriftkulturs äldre avlagringar. Vad som skiljer det medeltida panoramat från senare skedens är *synen* på verksamheten – liksom själva den grundläggande urskiljningen av själva fenomenet – snarare än samma verksamhet själv. Det är främst i det perspektivet, på vad vi kallar metanivå, som "moderniteten" i detta sammanhang får verklig innebörd.

Som jag redan nämnt, är därmed inte sagt att de samtida bröder i Birgittas kloster som omsatte denna "linjes" normsystem i skrivande praxis, skulle ha tänkt medvetet i sådana banor. De hade sannolikt trots allt känt igen sig bättre i Bonaventuras tankemönster än i vårt.

Inför eftervärldens språkreflexion är skillnaden emellertid tydlig nog. Hur den återspeglas i den svenska medeltidlitteraturens konkreta textgestaltning i olika genrer och epoker vill jag nu belysa med ett par åskådliga autentiska exempel.

Försvenskningens genrer

I den västeuropeiska medeltidens latinska litteratur känner man igen några väsentliga textsorter eller genrer, som i kraft av sin omfattning och utbredning mer eller mindre dominerade scenen. Vid sidan av arvet från kyrkofäderna och de romerska skolförfattarna, ett arv som först förvaltades i en lärd resonerande *traktatlitteratur*, samt de folkligare, rikt varierade *helgonlegenderna*, var *bibelns* textvärld säkert den viktigaste. Den var på latin tillgänglig framför allt i den romerska kyrkans officiellt sanktionerade version, den s.k. *Versio Vulgata*, som återgår på St Hieronymus' översättning från 300-talet.

I den folkspråkliga hanteringen av dessa genrer under medeltiden ligger det dominikanska lika väl som det birgittinska perspektivet öppet för studium. Fördelningen är väsentligen kronologisk: den dominikanska linjen

dominerar i ett äldre tidsavsnitt, ofta betecknat "klassiskt", under folkungatiden i det senare 1200- och tidigare 1300-talet, medan den birgittiniska blomstrar med Vadstenaklostret under unionstiden, dvs. i senmedeltiden, närmast före reformationen. Traktat och legend hör huvudsakligen till den äldre perioden, och försvenskningen är därmed i dessa båda genrer starkt präglad av den dominikanska linjens parafraserande ideal. Bibeln nedtecknades i båda perioderna på svenska, i den äldre inom den dominikanska traditionen.

Våra första två exempel är just bibliska.

Den dominikanska linjen. Bibeln

Av i dag dokumenterad medeltida svensk bibelöversättning finner man det mesta i en enda, stor handskrift: *Cod. Holm. A 1*, nedtecknad 1526, sannolikt i Vadstena kloster. Detta dokumentets förra hälft är en fritt avfattad version på "klassisk" fornsvenska av huvudinnehållet i de fem Moseböckerna, den s.k. *Pentateukparafrasen*. Tillkomsten av denna text brukar man datera till tidigare 1300-tal, dvs. mitt i folkungatiden.⁶

Pentateukparafrasens upphovsman – ofta med betecknande vaghet kallad "författare" – är okänd, förblir det säkert också, trots varjehanda spekulationer (en av de hetare pekar mot Birgittas tidige biktader magister Mattias från Linköping; frågan saknar relevans i detta sammanhang).

Ví skall här betrakta två avsnitt i Pentateukparafrasen: ett inledande parti av skapelseberättelsen och historien om Babels torn, i Första Moseboks första resp. elfte kapitel. Parafrastikern arbetar som nämnt i den s.k. dominikanska traditionen, präglad av ett synnerligen självständigt förhållningssätt gentemot den latinska text som skall "översättas". Hans tekniska repertoar är emellertid allt amnat än enhetlig. I själva verket kan man också i hans lösa hållning till uppgiften iaktta ett antal olika strategier, som avlöser varandra i skilda textavsnitt. Med Bonaventuras språkbruk kunde man säga att framför allt *kommentatorn* och *kompilatorn* avlöser varandra – som nedan skall framgå i det första resp. det andra exemplet.

Låt oss alltså först bekanta oss med kommentatorn! Hans förhärskande strategi som biblisk skriftställare betecknas *glossering*. Den består i utbyggnad med smärre, uppenbarligen egenhändigt avfattade tillägg, s.k. glossor, till korta avsnitt av textnära återgivning, i regel en bibelvers eller en del av en sådan. Ett vackert exempel erbjuder skapelseberättelsen. Dess inledande verser, om Guds arbete den första dagen, återges nedan i ex. 1. Med kursiv

⁶ Om Pentateukparafrasen se vidare senast Wollin 2001b.

markeras den text som är tillagd i målversionen. Till stöd för läsningen meddelas texten också efter den svenska kyrkobiln 2000.

(1)	Vulgata: Genesis 1: 1–5	Pentateukparafrasen, omkr. 1340
<i>Cod. Holm. A 1, 1526 Vadstena.</i>
<i>Thorell 1959: 119, 17–121, 32.</i>	Bibeln 2000: 1 Mos. 1: 1–5
1	In principio creavit Deus caelum et terram	Gudh skapadhe aff alsengo himil ok iord <i>ey af sik sálwom som fadhir fódhe son ok ey af nakro ämpne som smedher gör yxe</i>	I begynnelsen skapade Gud himmel och jord.
2	Terra autem erat inanis et vacua et tenebrae erant super faciem abyssi	Iordin war än onyt ok tom ok myrk <i>onyt för thy at enkte waxte a henne tom för then skuld at huarte war skapat fä äller folk myrk för thy at hwatzke war sol älla stiärnor</i>	Och jorden var öde och tom, och mörker var över djupet,
	et spiritus dei ferebatur super aquas	ok thäs hálga anda hughir for ifir watnen <i>thät är at sighia ifir himil ok iord</i>

<i>thy at swa som watn ma ledhas äptir mansins wilia swa war himil ok iord ämpne guds til andelika ok likamlika creatur</i> | och Guds Ande svävade över vattnet. |
| 3 | Dixitque deus | Sidhan sade gudh <i>mädh äwerdeliko orde thät är mädh sinom signadha syni</i> | Och Gud sade: |
| | Fiat lux | varde lius | "Varde ljus"; |
| | Et facta est lux | oc iämsköt wart lius

<i>thät är at sighia ängla naturu som andelikt lius är badhe sik sälft ok lysir androm</i> | och det vart ljus. |
| 4 | Et vidit Deus lucem quod esset bona | Nu wiste gudh at liusit war got <i>thy at tha waro wandir änglar wordnir at myrke</i> | Och Gud såg att ljuset var gott; |
| | et divisit lucem a tenebris | ok skilde war herre liusit fran myrkeno

<i>thät är at sighia godha ängla fran illom</i> | och Gud skilde ljuset från mörkret. |
| 5 | Appellavitque lucem diem | ok kalladhe liuset dagh ok | Och Gud kallade ljuset dag, |

et tenebras noctem	myrkit nät	och mörkret kallade han natt.
factumque est vespere et mane dies unus	ok swa wordin af qvälle ok til morgon en daghir	Och det vart afton, och det vart morgon, den första dagen.
	<i>för then skuld at qvällsins lius är minna än morgon lius ok teknar at änglanar allir hafdo först naturlikt wit ok undirstodho alt thät gudh hafde skapat hvart innan sinne natura</i>	
	<i>ok tha bäldos sommir af sino myklo witi ok förgiordo ther mädh at se nakon tima guds öghon</i>	
	<i>ok thy nadhis them än</i>	
	<i>summir takkadho gudhi för thät myklo wit han han hafde them gifit ok wordo ther mädh wärdughir at se guds änlite the signadha sol</i>	
	<i>ok swa daghadhis them äwärdelikir daghir swa at engin kom nat mällan</i>	
	<i>ok sigs at af qvällenom ok morgnenom ward en daghir</i>	

Måltexten (Pentateukparafrazen) räknar i detta avsnitt 280 ord. Inte mindre än 100 av dem faller på den avslutande glossan till vers 5. Totalt ingår 217 av måltextens ord i glossorna, och "översatt" text inskränker sig alltså till 63 ord. Källtexten (Vulgata) räknar i samma avsnitt 57 ord. En "expansion" från 57 till 63 löpande ord är avsevärt mindre än den normala vid översättning från latin till svenska, vilket ju antyder att bearbetaren också strukit ett och annat i källtexten.

Beräkningarna ger framför allt en summarisk bild av glosseringens roll i sammanhanget. Glossorna tjänar syftet att förklara och kommentera texten. De skilda faserna i det beskrivna händelseförloppet tolkas allegoriskt, och tolkningen utvecklas i en form som erinrar om predikantens "utläggning", där ett just citerat evangelieavsnitt förklaras i en för åhörarna gripbar och uppbygglig form. Den allegoriska utläggningstraditionen, som har sin grund bl.a. i aristotelisk logik, tog fast form i medeltida förkunnelse. Som synes är det härvid inte bara fråga om predikan.

Det är dock uppenbart att "parafistikern" bakom vår första och största bibeltext på fornsvenska inte alltid arbetade på samma sätt. Det framgår med

stor tydlighet när han återger den lika berömda berättelsen om Babels torn i Första Moseboks elfte kapitel. Avsnittet återges nedan (ex. 2).

(2)	Vulgata: Genesis 11:1–9	Pentateukparafrazen, omkr. 1340	Bibeln 2000: 1 Mos. 11:1–9
		<i>Cod. Holm. A 1, 1526 Vadstena. Thorell 1959: 134, 1–22.</i>	
1	Erat autem terra labii unius et sermonum eorundem.	Nw war eth mæle innan iorderikis	Och hela jorden hade enahanda tungomål och talade på enahanda sätt.
2	Cumque profiscerentur de oriente invenerunt campum in terra Sennaar, et habitaverunt in eo.		Men när de bröto upp och drogo österut, funno de en lågslätt i Sinears land och bosatte sig där.
3	Dixitque alter ad proximum suum:	oc talar Næmroth: <i>Wi maghom rædas at æn komme slik fiodh som war j waars fadhurs daghom.</i>	Och de sade till varandra:
	Venite, faciamus lateres, et coquamus eos igni.	Farom til oc byggiom swa høghan stadh at høgxta tornet nalkis himblenom.	"Kom, låt oss slå tegel och bränna det."
4	Habueruntque lateres pro saxis et bitumen pro caemento. et dixerunt: Venite, faciamus nobis civitatem et turrim cuius culmen pertingat ad caelum et celebremus nomen nostrum antequam dividamur in universas terras.	<i>Allom totte thz raad oc brænde taghar ther nær oc giordho tegil, oc haffdo thz før stena. J the lande hittis swa segh iordh at hona løsir enkte rægn ællir vatn. Oc the iordh haffdo the før lim. Thenne samme Næmrot war swa mykil daare at han trøste sik maaga varda iæm valdugan j himblom som han var a iordhinne.</i>	Och teglet begagnade de såsom sten, och såsom murbruk begagnade de jordbeck. Och de sade: "Kom, låt oss bygga en stad åt oss och ett torn vars spets räcker upp i himmelen, och så göra oss ett namn; vi kunde eljest bliva kringsspridda över hela jorden."
5	Descendit autem Dominus ut videret civitatem et turrim quam aedificabant filii Adam:	Nw som the bygdo fastas oc stadhen væxte dighir oc høghir, tha talar var hærra til ænglanar:	Då steg HERREN ned för att se staden och tornet som människobarnen byggde. Och HERREN sade:

et dixit:

*Ecce, unus est populus, Sen hulkir dara oc huilka
et unum labium omnis: dara gærdh the gora oc trøsta
sik at fulkomna sin wilia.*

*coeperuntque hoc
facere nec desistent a
cogitationibus suis
donec eas opere
compleant.*

- 7 *Venite igitur, Nw viliom wi skilia them mz
descendamus et thy at enghin thera
confundamus ibi wndirstande annars maal.
linguam eorum ut non
audiat unusquisque
vocem proximi sui.*

- 8 *Atque ita divisit eos Oc swa fik huar slækt sina
Dominus ex illo loco in thungo.
universas terras,
et cessaverunt
aedificare civitatem.*

- 9 *Et idcirco vocatum est
nomen eius Babel quia
ibi confusum est
labium universae
terrae:
et inde dispersit eos
Dominus super faciem
cunctorum regionum.*

”Se, de äro ett enda folk och
hava alla enahanda
tungomål, och detta är deras
första tilltag; härefter skall
intet bliva dem omöjligt,
vad de än besluta at göra.

Välän, låt oss stiga ditned
och förbistra deras
tungomål, så att den ene
icke förstår den andres
tungomål.”

Och så spridde HERREN
dem därifrån ut över hela
jorden, så att de måste
upphöra att bygga på
staden.

Därav fick den namnet
Babel, eftersom HERREN
där förbistrade hela jordens
tungomål; därifrån spridde
ock HERREN ut dem över
hela jorden.

Den latinska källtextens 150 löpande ord motsvaras här av ungefär samma mängd i den fornsvenska måltexten, och proportionerna i avsnittets huvuddel liknar därmed ytligt sett dem i det glosserande exemplet (1). Den underliggande verkligheten är dock en helt annan. Det framgår redan vid en flyktig blick över uppställningen.

Stoff som bara förekommer i den ena versionen, alltså struket i källtexten resp. tillagt i måltexten, har kursiverats; som synes är båda kategorierna ungefär lika omfattande. Understruken är de passager som i någon mening återgivits, men så fritt att bara ett vagt samband mellan versionerna kan sägas föreligga. Någorlunda gemensam är endast ommarkerad text. Denna belöper sig i vardera versionen till ett sjuttioal ord, eller knappt hälften av ordmassan.

Borta är här framför allt glossatorns metodiska komplettering av vers efter vers med en allegorisk uttydning, mer eller mindre enhetligt utförd. I stället berikas den episka strömmen genom rikliga och olikartat utformade tillflöden av ny information, som bygger ut berättelsen på det basala innehållsplanet, snarare än egentligen förklarar den. Samtidigt bortfaller vissa innehållselement i källtexten med liknande funktion.

Den svenske parafrasmakaren visar alltså nu upp en annan sida av sitt register. Här arbetar han inte längre som predikanten, med glosserande utläggning av dagens text. Men lika lite framträder han som den strikt efterbildande översättaren i vår tids mening. Snarast är han väl just parafrastikern: den suveränt självständige berättaren, som återger en historia han hört eller läst, men gör det på sitt eget, högst personliga sätt. Någon allvarlig förvanskning av budskapet kan man egentligen inte beslå honom med. Han har ju obestriddligen både uppfattat och på ett övertygande sätt återgivit poängen i berättelsen om Babelstornet. I just detta avsnitt förefaller det uppenbart han ”bakat ihop” stoff ur två på varandra följande kapitel i Genesis: berättelsen om jägaren Nimrod följer ju i det tolfte kapitlet. Den svenske textmakaren har strukit här, lagt till där, flyttat runt och tolkat om.

Som ”bibelöversättare” arbetar pentateukparafrastikern onekligen efter nutida begrepp ytterligt självsvåldigt – men ändå med respekt för den episka helheten. Så har han, inte utan viss dramatisk verv, lyckats komponera det hela till en livfull berättelse som hänger ihop och gör verkan, välkänd och ändå fräsch.

Den birgittinska linjen I: lag och rättsskipning

Likaså under senare 1200- och tidigare 1300-tal inleddes den skriftliga fixeringen av de judiciellt autonoma sveaprovinsernas rättsskipning. Resultatet blev *landskapslagarna*, nedtecknade med latinsk skrift men på svenskt språk. Deras stil är som bekant omisskännlig, med sitt formelartade uttrycksätt, sitt så gott som helt inhemska ordförråd och sin enkla och talspråksnära syntax.

En sådan karakteristik gäller emellertid bara språket i själva lagtexten. Denna är i flera av de bevarade handskriftsdokumenterna omgiven av ett redaktionellt ramverk, som i sina mer genomarbetade varianter är utformat i dokument av ”diplom”-karaktär, som företal och stadfästelseurkunder. Här talar dels den lärde redaktören, som sammanställt lagen i dess nya, folkspråkligt avfattade form, dels ibland också kungen, som stadfäster lagen. Stilen i dessa redaktionella partier har mycket litet gemensamt med det egentliga lagspråket. Skillnaden får tillskrivas den påtagliga färgningen i

redaktörernas uttryckssätt av en kontinental och latinsk stiltradition med kurial prägel. Dessa lagredaktörer kunde, efter mångåriga studier vid europeiska universitet, vara grundligt skolade i kanonisk rätt och romersk jurisprudence.

Den äldsta och mest centrala av svealagarna, *Upplandslagen*, är sålunda i en av sina viktigaste uppteckningar officiellt stadfäst av konung Birger Magnusson. Kungen själv meddelar här inledningsvis sin sanktion av lagen i ett "stadfästelsebrev" som sannolikt är avfattat – eller i varje fall språkligt avslipat – av den lärde lagredaktören Birger Persson till Finsta, heliga Birgittas far. Intressant nog är denna urkund avfattad i två separata textversioner, en på latin och en på svenska. Härvid kan intet tvivel råda om den latinska versionens prioritet: den svenska texten har påvisats vara uppenbarligen tillkommen genom en översättning från latin.⁷ Denna tvåspråkiga akt av kunglig laggivning daterar sig till den 2 januari 1296 och är därmed äldre än Pentateukparafrazen och andra ovan omtalade försvenskningensföretag. Den är ett sannskyldigt pionjärverk i svensk översättnings-tradition, kanske det äldsta någonsin.

Här talas alltså utan reservation om "översättning". Med intresse noterar man nämligen det bestämda intryck denna text förmedlar av en hållning gentemot den latinska förlagan som otvetydigt rimmar med den tradition jag här betecknat den birgittinska. Hur "modern" denna tradition från vår tids horisont än må förefalla vid jämförelsen med den dominikanska – yngre än denna är den alltså egentligen inte.

Ett avsnitt ur det inledande partiet av den kungliga stadfästelseakten anförs nedan som exempel 3.

⁷ Wollin 2001a: 122 ff.

(3)

Ehuru gamla lagars auktoritet icke är ringt, händer det emellertid understundom, under tidernas lopp och generationernas växling, då den ömsesidiga samlevnadens former och regler ändras, vidare då vissa tidigare okända rättsfall tillstöter samt åtskilliga äldre bruk mindre klart återges, att också de lagar och anordningar ändras, med vilka den bräckliga mänskliga naturen kan styras och tvister biläggas, när rättskaffenhetens stig följes.

Källtext⁸

Licet legum veterum non sit vilis autoritas, interdum tamen, per processum temporum et humanæ propagationis successum, convictus mutui modo et ordine variatis, necnon insolitis aliquibus casibus, nonnullis et antiquitatibus minus lucide traditis, immutari quoque contingit leges et statuta, quibus humanæ fragilitatis mores regulari et litigia quietari competit, æquitatis tramite observato.

Måltext⁹

Þo at forni laghæ rættir sein wirþningæ wærþir, þa kombær stundum swa til, at um skiptis þæn laghæ stabgi sum skipaðær ær til at rættæ krankræ mannæ siþi ok mæþ iamþnæþ aff læggia mannæ missæmi, fore þæn skyld at, swa sum timin liþær ok mæn fra faldæ ok andri til föþæs, swa ymskæs mannæ samwæræ, fore þy at j langum timæ kunnu mang ny fall hænda, ok atær fore þy at j gamblum laghum hittis sumpt mæþ faum orþom at saght ok æi swa liuslikæ sum wiþ þorff.

Fastän gammal lag och rätt är värd aktning, händer det ibland att den lagstadga ändras, som är skipad för att rätta svaga människors seder och med rättvisa bilägga missämja män emellan, för den skull att, allteftersom tiden lider och människor faller ifrån och andra tillkommer, så förändras mänsklig samvaro, [vidare] därför att under en lång tid många nya fall kan inträffa, och åter därför att i gammal lag finnes somligt [alltför] knapphändigt omtalat och icke så klart som nödvändigt.

Kungen yttrar sig allmänt över lagars obeständighet och orsakerna därtill. Översättaren har visserligen radikalt flyttat om de bärande elementen i denna utsaga: i den latinska källtexten nämner kungen orsakerna innan han uppehåller sig vid rättsunderlagets föränderlighet, medan översättaren kastat om ordningen (understrykning markerar ekvivalenta partier). Det låter sig emellertid lätt fastställas att rockaden utförts inom ramen för en enda lång huvudsats, komplex men sammanhängande: det grammatiska nätverket är omknutet men inte upplöst. Översättaren opererar inom en intakt syntaktisk

⁸ Schlyter 1834: LV, 1–3.

⁹ Schlyter 1834: XX: 3–6.

struktur, och hans tillvägagångssätt kan analyseras och beskrivas i grammatiska termer. Mönstret är detsamma hela detta dokument igenom. En sådan relation mellan källtext och måltext hade även i dag uppfattats som normal i en låt vara något "fri" översättning.

Som nämnt utfördes denna äldsta kända "moderna" översättning till svenska sannolikt av lagens redaktör, dvs. av ingen mindre än Upplands höglärde lagman *Birger Persson* till Finsta. Hans redan i livstiden världsberömda dotter, Birgitta Birgersdotter, skulle ju ett knappt sekel senare kanoniseras av påven i Rom som den heliga Birgitta – i flera avseenden portalfiguren i Sveriges och Finlands medeltid. Iakttagelsen leder oss naturligtvis osökt över till hennes mäktiga, postumt inrättade skapelse: *Vadstena kloster*, liksom till dess finländska filial i *Nådendal*. Det var här som samma moderna översättningstradition vann fäste och stadga, för att under senmedeltiden omsättas i en rik litterär verksamhet, pågående fram till reformationen. Några exempel härpå får avsluta denna exposé.

Åtminstone i förbigående kan vi dock först tillåta oss en och annan reflexion kring dessa brytningar i tidig svensk skriftkultur. Kan det t.ex. vara så, att den "linje" jag här kallat den birgittinska – liksom så mycket annat i den aristokratiska, socialt elitpräglade folkungatiden – rentav började som något av en familjeangelägenhet?

Den birgittinska linjen II: klosterläsning och bibel

Oavsett hur man värderar Birgittas person, är det ostridigt att hennes historiska insats också, åtminstone indirekt, rymmer en väsentlig språklig dimension. Den hänger samman med idéerna bakom den orden hon grundade, och i synnerhet med verksamheten i huvudklostret i Vadstena.

Birgitta hade själv mottagit, därefter muntligen eller skriftligen reproducerat, sina s.k. uppenbarelser (med den latinska beteckningen *Revelationes*) i svensk språkform.¹⁰ I några enstaka fragment är denna ursprungsversion bevarad (eller i vart fall direkt avskriven). Det kan se ut så här:

En kom til min doom, til hulkin min fadhir sagde:

Birgittas biktfäder översatte detta redan under hennes livstid till latin. Därvid aktade de icke för rov att högst påtagligt "förbättra" texten stilistiskt:

Et venit quidam iudicandus ante tribunal. Cui vox patris sonuit, dicens ei:

¹⁰ Om Birgittaöversättningen se vidare Wollin 1991 och 2007.

'Och en som skulle dömas kom inför min tribun. Till denne ljöd faderns röst, sägande honom:'

Utöver själva översättningen är texten utsmyckad, mer stilistiskt än egentligen innehålligt. Omarbetningen syftade sannolikt till att möta såväl stränga påvliga teologers granskning som en bildad och sparsmakad europeisk publiks förväntningar. – Ett par decennier senare (efter Birgittas död, under 1380-talet) översatte en broder (eller möjligen ett par bröder, därom vet man intet bestämt) i det nyinrättade Vadstenaklostret denna latinska version "tillbaka" till svenska:

Oc en kom fore min domstol, hulkin som skulle dömas, Ok guz fadhurs röst liude sighiandhe honom:

Denna senare version kan på goda grunder anses som produkten av den äldsta "egentliga", d.v.s. moderna, översättning till svenskt språk som någonsin utförts i större skala: revelationerna rymmer i nutida boktryck (beroende på avgränsningskriterierna) mellan 1 200 och 1 700 sidor. Dock var förlagan alltså inte alltigenom Birgitta själv. Av hennes egen, tämligen konstlösa svenska version återstår bara en kärna, väl inbäddad i ett latinskt frasverk, som tillhör en teologiskt genomarbetad och påvligt sanktionerad utläggningstradition i latinsk språkform. Bakom detta "lyft" upp i en högre stilsfär anar man en skolad hand. Den tillhörde en av Birgittas närmaste vänner under åren i Rom, spanjoren och förre biskopen *Alfonso de Jaén*. Från hans sekundära – men naturligtvis så mycket elegantare – latinska avfattning har den svenske översättaren i Vadstenaklostret utgått. Alfonsos drivna latin präglar i grunden den svenske översättarens måltext. Denna är den enda till eftervärlden bevarade versionen av uppenbarelserna i fornsvensk språkform.

Det är svårt att värja sig för intrycket av ett samband – hur det nu ser ut – mellan å ena sidan denna postuma utsmyckning och stilistiska formalisering av Birgittas ursprungliga budskap och å andra sidan den strikta anslutning till den givna förlagan som översättaren samtidigt ådagalägger i språkformen. Birgittinsk textgestaltning tycks helt enkelt ha följt en annan agenda än de "dominikanska". Med andra syften, kanske utformade för andra målgrupper, har synbarligen följt också andra strategier i försvenskningen.

I nyare forskning kring den svenska hög- och senmedeltidens litteracitet är denna tanke starkt framträdande. Särskilt Jonas Carlquist har i en serie större studier (särskilt 1996 och 2007) uppmärksammat skilda brytningar i skriftkulturen mellan monastiska och sekulära miljöer, båda med sina

typiska målgrupper, drivna av sina specifika intressen. Till iakttagelser som dessa har han, med tillämpning på legendgenren och delvis i analogi med min urskiljning av de två "linjerna", relaterat jämförelser mellan den språkliga "överflyttningens" olika förfaringssätt.¹¹

Genreperspektivet är naturligtvis centralt. *Revelations*litteraturen börjar först i Vadstena och är därmed s.a.s birgittinsk från själva begynnelsen. Äldre är två andra, minst lika betydande genrer: *helgonlegend* och *bibel*. Den förras försvenskning under folkungatiden är otvivelaktigt väsentligen "dominikansk" men tycks i yngre skeden förete en viss "birgittinisering" i samband med anslutningen av legendtraditionen till vadstenaklostrets verksamhet. Det mönstret är nog ännu tydligare i den medeltida bibeltraditionen: den dominikanska linjens förhållningssätt exemplifierades ju ovan just med Pentateukparafrazen, vars tillkomst är ungefär samtidig med Fornsvenska legendariets. Unionstidens klosterbaserade svenska bibelbearbetning var dock omfattande. Dess viktigaste aktörer var *Nicolaus Ragvaldi* i Vadstena och *Jöns Budde* i Nådendal. Bådas förhållningssätt till de bibelböcker de översatte sammanfaller fullständigt med den förste Birgittaöversättarens – liksom för den delen med lagman Birger Persons i Upplandslagens stadfästelseakt.

Ett kort exempel, hämtat ur en anonym vadstenabroders – sannolikt Buddes – översättning av Johannes uppenbarelse (Apokalypsen), meddelas nedan (ex. 4); den senaste nusvenska versionen ansluts:

(4)

Vulgata: Apocalypsis 1:7–11	Anonym översättning, omkr. 1500 <i>Cod. Holm. A 1, 1526 Vadstena. Klemming 1853: 333, 21– 334, 6.</i>	Nya testamentet. Bibel 2000: Upp. 1:7–11
7 Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terrae: Etiam: Amen.	Se han kombir i skyomen ok honom skal se hvart et ögha ok the som han stungo, ok skulu the tha grata sik ofir honom alla werldsligha släktir. Ja sannelika	Se, han kommer med molnen, och varje öga skall se honom, också de som har genomborrat honom, och alla jordens stammar skall brista ut i klagan för hans skull. Ja, amen.
8 Ego sum alpha et omega, principium et	iak är alpha et o, <i>thet är: Jak är upbyrian</i> ok ände sigher	Jag är A och O, säger Herren Gud, han som är och

¹¹ Carlquist 1996 och 2007; det senare arbetet fokuserar på den intressanta utvecklingen i Vadstenaklostret av systrarnas bokliga kompetens, vilken, tvärtemot vad man tidigare trott, också inrymde ett moment av översättning.

finis, dicit Dominus Deus: qui est, et qui erat, et qui venturus est, omnipotens.	herran gudh, hvilkin som är ok hvilkin som war ok hvilkin som tilkommande är alsvaldogher.	som var och som kommer, allhärskaren.
9 Ego Ioannes frater vester, et particeps in tribulatione, et regno et patientia in Christo Iesu: fui in insula, quae appellatur Patmos, propter verbum Dei, et testimonium Iesu:	Iak iohannes idher brodhir, lottakande j drövilse ok rikeno ok thulomodhe j ihesu christo var i öinne som kallas pathmos före guds ord ok ihesu vitnisbyrd.	Jag, Johannes, er broder som i Jesus delar lidandet, kungavärdigheten och uthålligheten med er, hade kommit till ön Patmos för Guds ords och Jesu vittnesbörds skull.
10 fui in spiritu in dominica die, et audivi post me vocem magnam tamquam tubae,	Iak war j andanom om sönedaghin ok hörde eptir mik stora röst sva som af lude,	Jag kom i hänryckning på Herrens dag och hörde bakom mig en stark röst, som en basun,
11 dicentis: Quod vides, scribe in libro: et mitte septem Ecclesiis, quae sunt in Asia, Epheso, et Smyrnae, et Pergamo, et Thyatirae, et Sardis, et Philadelphiae, et Laodiciae.	sighiandis: Thet thu ser, skrif j bokena ok sänt vij kirkiom Epheso ok smirne, ok pergamo, ok thyatheris ok sardiis ok phyladelphie ok laodicie.	och den sade: "Vad du ser, skriv det i en bok och skicka den till de sju församlingarna, till Efesos, Smyrna, Pergamon, Thyatira, Sardes, Filadelfia och Laodikeia."

Den fornvenska versionen räknar 125 ord (den nusvenska 120), Vulgataversionen, den sannolika källtexten, drygt 110 ord. "Expansionen" är alltså även här måttlig. Översättningen sluter sig mycket nära till förlagan, i såväl innehåll som språkform. De kursivmarkerade passager där stoff av nämnvärt omfång tillagts resp. utelämnats är som synes bara några enstaka: en tillagd förklaring i vers 8 och en struken precisering i vers 11; i båda fallen är översättarens ingrepp helt obetydligt.

Den fornvenska översättning vi här möter tarvar egentligen ingen närmare kommentar. Det räcker att konstatera att vår okände birgittinbroder återger Vulgatas text utifrån samma grundläggande syn på en översättarens uppgift som den nutida Bibelkommissionens. Det betyder, förenklat formulerat: att återge en given förlaga på ett annat språk, med minsta möjliga förvanskning av innehållet. Det som skiljer de båda svenska texterna skulle därmed egentligen kunna hänföras uteslutande till sådana förändringar i språkformen som är betingade av det inemot halvtusenåriga tidsavståndet.

Slutsatsen innebär som sagt en viss förenkling. Det är sannolikt att den slutande medeltidens klosteröversättare vägledades av en annan syn på relationen mellan budskapets innehåll och dess språkform än den som styrte vår tids bibelkommission. Den senares ledamöter är moderna exegeter och stilister, fostrade i andra skolor. Dessutom har de – som vi alla – århundradens lutherska översättningsdoktrin i ryggen, och den skiljer sig distinkt från vadstenafolkets sannolika syn på tingen. Skillnaden skall dock inte överdrivas.

I det riktigt långa historiska perspektivet framstår nämligen en observation som i grunden väsentlig: att jämföra den fornsvenska apokalypstexten i Cod. Holm A 1 med Vulgatas latinska version är i princip inte märkvärdigare än att jämföra en nutida översättning av en engelsk eller amerikansk roman med dess källtext. I Vadstena kloster började man översätta latinsk text till svenska på samma sätt som vi idag översätter utländsk skönlitteratur.

Det skärpta precisionskravet i synen på relationen mellan texter låg måhända i tiden. Det övertogs i alla händelser av reformatorerna, vilkas stora insats som just bibelöversättare blev det genom tiderna viktigaste föredömet i svenskans reglering och normering som skrivet riksspråk.

Predikan och bibel: det medeltida genresystemets dynamik

Den litterära verksamheten i Vadstenaklostret var omfattande, stabil och avancerad. Den var i hög grad knuten till brödernas uppgifter som predikanter för menigheten och som själasörjare för systrarna. Förkunnelsens viktigaste form var sannolikt *predikan*.¹² Den folkliga Vadstenaförkunnelsens allmänna inriktning får man en god uppfattning om i den fornsvenska postlitteratur som bevarats från klosterbiblioteket. I detta förfogade bröderna över ett bokbestånd av en omfattning utan motstycke i det samtida Norden; biblioteket tillhörde rentav de största i Europa. I den väldiga samlingen av vadstenahandskrifter i Uppsala universitetsbibliotek (den s.k. C-samlingen) finner man mer än sex tusen predikningar, nedtecknade av klosterbröderna, samtliga på latin.¹³ Det är tydligt att dessa uppteckningar varit avsedda som underlag för muntlig utläggning på svenska. Hur sådan predikoförberedande verksamhet gick till i praktiken vet vi föga om med säkerhet: postillorna visar oss ju bara resultatet. Vi kan dock konstatera att de predikande bröderna med tiden måste ha övat upp en betydande vana och skicklighet i hanteringen av båda

¹² Om svensk vadstenapredikan se främst Andersson 1993 och 2001.

¹³ Hedlund 1994.

språken, med en specifik, kanske i viss mening diglossisk fördelning på muntlig och skriftlig funktion.

Denna väl inarbetade vana att först nedteckna ett budskap på latin, för att därefter föredra det muntligen på svenska, bör ha varit vadstenabröderna till god hjälp också i en annan av deras uppgifter, av samma avgörande språkhistoriska betydelse som predikan, nämligen översättningen. Rimligtvis har varje latinskolad broder i klostret varit tvungen att ta på sig ett personligt ansvar för båda uppgifterna.

Ett par autentiska exempel känner vi. Den mest välkände översättaren i Birgittinorden är den ovan nämnde broder *Jöns Budde* i klostret i Nådendal. Ur det anonymitetens töcken som i övrigt vilar tämligen kompakt över det flitigt skrivande och predikande brödraskapet i Birgittas orden träder denne tidige "finlandssvensk" fram, inte utan vissa personliga konturer. *Predikanten som översättare* har en sentida landsman till Budde satt som titel till en avhandling om ett av Buddes större arbeten: en översättning, omfattande nästan 400 nutida boksidor, av uppenbarelser tillskrivna den heliga Mechtild av Hackeborn.¹⁴ Titeln är träffande. Budde förenar mycket övertygande predikantens roll med översättarens.

På detta sätt försvenskade de latinskolade bröderna i Vadstena – och åtminstone i en av huvudklostrets filialer, den i Nådendal – religiös litteratur, avfattad nästan uteslutande på latin, inom så gott som samtliga då odlade genrer. Vad som i detta sammanhang framför allt räknas är skeendets dimensioner – som var ansenliga. Dessa ordensbröders insats bestämde åtskilligt, i viss mening det mesta, av skriftkulturen i senare svensk medeltid. Här avtecknar sig ett tydligt genremönster, kronologiskt skiktat över hela medeltidens svenska litteracitet. Efter den "birgittinska linjen" i översättningen inrättar sig, utom alltså själva *uppenbarelslitteraturen*, andra viktiga medeltidsgenrer: främst *bibel*, *mystik* och *uppyggelse*. Omsider ansluter sig alltså i mångt och mycket *legendlitteraturen*, som i ett tidigare skede introducerats på svenskt folkspråk efter "dominikansk" mönster.

Upplandslagens ovan berörda stadfästelseakt, förmodligen alltså försvenskad av Birgittas far lagman Birger, ser man då bäst som ett tidigt prov på det förhållningssätt gentemot latinska utgångstexter som redan i högmedeltiden – innan Vadstenaklostret grundades – styrde översättningen i juridiskt präglade texttyper, dvs. framför allt i den s.k. *diplomlitteraturen*. Här gällde det framför allt att vara tydlig, entydig och exakt. Denna grundhållning – vare sig betecknad "birgittinsk" eller något annat – kontrasterar under folkungatiden mot det "dominikanska" parafraasidealet, som då behärskade de berättande och/eller resonerande genrer. I de senare var det

¹⁴ Laurén 1972.

budskapets övertygande kraft, liksom en livfull stil, som räknades. Den latinska förlagan var därvid inte ett mönster som man var förpliktad att följa. Snarare var den en resurs, en källa att ösa ur, där man alltid var fri att välja det som i varje givet fall bäst passade syftet och som man utan vidare kunde kombinera med annat stoff, hämtat på andra håll eller självständigt ihopkommet.

Den djupgående olikheten mellan dessa båda "linjer" i folkspråklig textproduktion sammanfaller alltså med en grundläggande genredifferentiering, som i den svenska högmedeltidens litterära system egentligen är påfallande tydlig. Från den följande unionstidens Vadstenakloster utbreder sig däremot den birgittinska traditionen och erövrar skrivsättet också i tidigare "dominikanskt" präglade, parafaserande genrer. Utan tvivel mycket viktigt är härvidlag den omfattande legendlitteraturen, en genre som medeltiden igenom spelade en roll närmast jämförbar med senare tiders enklare fiktionsprosa.

Den allra viktigaste genren är dock rimligtvis bibeln. Visserligen lästes Pentateukparafrazen av allt att döma också under senmedeltiden, men det var i Jöns Buddes och hans ordensbröders verk som en modern översättningspraxis tog form. 1500-talets reformatorer övertog i sina stora, historiskt epokgörande bibelarbeten denna birgittinska grundhållning och förde den vidare in i framtiden. På tröskeln till den nya tiden förmålde de dock med denna praxis en modern ideologi. Den utmynnade i strävan efter ett fullvärdigt svenskt nationalspråk. De bibelöversättande reformatorerna betonade vikten av en på en gång textrogen och allmänt begriplig återgivning av Skriften – "dem Geiste, nicht den Buchstaben nach", för att tala med Martin Luther.

Som jag tidigare påpekat,¹⁵ är det i den syntesen som vi i dag, ett halvt millennium senare, lever och rör oss.

Källor

- Bibeln 2000*: Bibelkommissionens utgåva 1999. (Statens offentliga utredningar 2000: 100.) Stockholm: Verbum.
- Klemming, G.E. (utg.) 1853: *Svenska medeltidens bibel-arbeten*. Samlingar utgivna av Svenska fornkriftssällskapet. Band 9:2.
- Thorell, Olof (utg.) 1959: *Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod.Holm. A 1*. (Samlingar utgivna av Svenska fornkriftssällskapet. Band 60.) Uppsala.
- Vulgata 1965: *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*. 4 uppl.. (Biblioteca de autores cristianos.) Madrid.

¹⁵ Wollin 2001a: 147.

Schlyter, C. J. (utg.) 1834: *Uplands-Lagen*. (Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui III.) Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Litteratur

- Andersson, Roger 1993: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. (Runica et mediævalia. Scripta minora 1.) Stockholm: Sällsk. Runica et mediævalia.
- Andersson, Roger 2001: *De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folkfostrare : en studie i svensk medeltidspredikan på den 8:e söndagen efter trefaldighet*. (Runica et mediævalia. Scripta minora 4.) Stockholm: Sällsk. Runica et mediævalia.
- Carlquist, Jonas 1996: *De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö*. Samlingar utgivna av Svenska fornkriftssällskapet. Band 81.
- Carlquist, Jonas 2007: *Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skriftbrukskompetens, lärdom och textförståelse*. (Samlingar utgivna av Svenska fornkriftssällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 89.) Uppsala : Svenska fornkriftssällskapet.
- Hedlund, Monica 1994: "Nya vägar in i medeltiden: om C-samlingen i Uppsala universitetsbibliotek." I: *Historisk tidskrift för Finland*. Helsingfors: Historiska föreningen. S. [602]–620.
- Kittel, Harald et al. (utg.) 2004, 2007: *Übersetzung – Translation – Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. An international Encyclopedia of Translation Studies. Encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, utg. av H. E. Wiegand. Band 26.1–2.) Berlin & New York: W. de Gruyter.
- Laurén, Christer 1972: "Predikanten som översättare. Mechtilds uppenbarelser i Jöns Buddes fornsvenska version. Handskrift och översättningsteknik." *Folkmålsstudier* XXI. S. 1–162.
- Lindell, Inger 2000: *Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatarisk utgåva med kommenterande inledning*. (Samlingar utgivna av Svenska fornkriftssällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 84.) Uppsala: Svenska fornkriftssällskapet.
- Söderberg, Barbro & Larsson, Inger 1993: *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*. (MINS 39.) Stockholm.
- Wendt, Bo A. 1997: *Landslagspråk och stadslagspråk. Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 53.) Lund : Lund University Press.
- Vermeer, Hans J. 1992: *Skizzen zu einer Geschichte der Translation 1–2*. (Translatorisches Handeln Wissenschaft; 6.) Frankfurt/M.: Verlag für Interkulturelle Kommunikation.
- Vermeer, Hans J. 1996: *Das Übersetzen im Mittelalter 1–3*. (Reihe Wissenschaft 4.) Heidelberg: TEXTconTEXT-Verlag.
- Wollin, Lars 2001a: "När svenskan blev europeisk. Om översättning i sensk medeltid." I: *Folkmålsstudier* 40. S. 117–149.
- Wollin, Lars 2001b: "Stjórn och Pentateukparafrazen: ett samnordiskt dominikanprojekt i högmedeltiden?" *Arkiv för nordisk filologi* 116. S. 221–299.

- Wollin, Lars 2002: "From Old Nordic to Early Modern Nordic: The language of the translations II: Swedish and Danish translations." I: O. Bandle et al. (Hgg.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Berlin / New York: de Gruyter. S. 1201–1213.
- Wollin, Lars 2004: "När svenskan blev ett skriftspråk." I: J. Christensson (Hg.): *Signums svenska kulturhistoria. Medeltiden*. Lund: Signum. S. 401–415.
- Wollin, Lars 2007: "Die Heilige Birgitta und das Kloster Vadstena in der frühen schwedischen Sprachkultur." I: Johanterwage, Vera & Würth, Stefanie (utg.): *Übersetzen im skandinavischen Mittelalter*. (Studia Medievalia Septentrionalia 14.) Wien: Fassbaender. S. 59–82.